

## KAZALIŠTE U EL SHATTU

*Igor Mrduljaš*

Sredinom 1943. godine obratio se Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije Savezničkoj vrhovnoj komandi za Sredozemlje s molbom da stanovništvo prebjeglo pred nacističkim okupatorom na jadranske otoke prebaci u oslobođenu južnu Italiju. Zamolba je bila prihvaćena, pa je već na Staru godinu počelo prebacivanje izbjeglica s otoka Visa i njihovo smještanje u logorska boravišta Italije. Od oko 39.000 prebjega, dio se vratio u jedinice Narodnooslobodilačke vojske, dio je ostao u Italiji, a oko 28.000 izbjeglica postepeno je preseljeno na tlo Egipta. Oko sredine mjeseca veljače 1944, dok su Nijemci razarali stari samostan na Monte Cassinu, na sinajski pijesak stigao je i zadnji transport s izbjeglicama iz priobalnog i otočkog dijela južne Hrvatske. Vjerojatno je malo tko od njih prije čuo za toponim El Shatt, njihovo novo a većini dvogodišnje stanište. Taj komad pustinje smjestio se nasuprot El Suweisa (eksonimski Sueza), na samom izlasku iz Sueskog kanala, na rubu Malog Gorkog sinajskog jezera, oko 160 km južno od Bûr Sâïda (anglizirano Port Saida). Na tome mjestu stari karavanski put prelazi Kanal spajajući jednim krakom luku Al Aqabah u strateški važnom istoimenom zaljevu, a drugim krakom El Arish na Sredozemnom moru s dugim karavanskim putom duž istočne obale Sueskog zaljeva, sve tamo do rta Abu Soma gdje ulazi u Arapsku pustinju. Dakle, poslije dugog i pogibeljnog egzodusa oko 27.000 naših otočana i primoraca našlo se pod šatorima u vrelom pustinjskom pijesku. Saveznici su podigli šest logora

u El Shattu, jedan u Tolombatu i poslije jedan logor za rekonvalescente na morskoj obali. Podneblje nimalo nalik na domaće, životni okoliš krajnje nepodoban, oskudica i njoj sukladne bolesti, ali unatoč svemu, nenadoknativa egzistencijalna sigurnost. Ratne strahote ostale su daleko za njima, tamo na sjeveru vodile su se apokaliptične bitke, a tu u pustinjском El Shattu bijaše enklava mira. Na svoj način bili su odabrani da prežive.

Sudeći po dokumentima i zapamćenjima, živjeli su nadasve organizirano. Centralni odbor zbjega skrbio se o svim oblicima života — od prehrane do prosvjeđivanja i zabave. Uz više od 10.000 djece do šesnaeste godine, članovi zbjega bijahu pretežno težaci, ribari i pomorci. Valjalo je te ljude održavati u stalnoj djelatnosti kako bi se izbjegle pogibelji malodušja i opće posustalosti. Otud — uz zbiljsku korist — toliko tečajeva za opismenjivanje, tečajeva za uzdizanje razine opće naobrazbe, pa čak i za učenje stranih jezika. Otud poticanje na stvaralački ručni rad čija je domišljatost i spretnost zadivila sve koji su imali prilike vidjeti veliku putujuću izložbu zbjega. Radi održavanja veza s vanjskim svijetom, napose s domovinom, Centralni odbor zbjega osobitu je pozornost poklanjao pripočavanju zbivanja na ratištima. Bio je to dio političko-ideološkog rada, ali i podupiranja nastojanja da se sačuva i obodri ufanje u skoriji povratak. U takav raspored silnica nedvojbeno se djelatno uklapa i posezanje za kazalištem. Držim važnim upozoriti kako uza sve sukladnosti s pojavnim oblicima glumišta u narodnooslobodilačkom ratu na tlu Jugoslavije s ovim u El Shattu, postoji i nezanemarliva različitost, temeljena na osobitostima života u zbjegu i iznimnoj psihologijskoj situaciji.

Istražujući arhivsku građu i slušajući zapamćenja sudionika zbjega o pojavnim oblicima kazališta u El Shattu nada se ponajprije zaključak kako oni bijahu vrlo raznovrsni. Samo je po sebi razumljivo, konvencionalnog kazališta u pustinji nije ni moglo biti. Ustuknulo je pred sveopćom teatralizacijom života. No, da je sve i htjelo izniknuti nije imalo uvjeta: autor drame *Albatros* i zapaženih kazališnih kritika Ranko Marković, te omiljeni Šjor Bepo Pegula, glumac-amater Branko Kovačić, bijahu jedina dva teatru bliska sudionika zbjega. O njihovu udjelu nešto kasnije, radi lakšeg snalaženja, napraviti ću grubu podjelu kazališnog djelovanja u El Shattu: i to kazalište za djecu (točnije: dječje kazalište) i kazalište za odrasle. Pripominjem kako u pravilu postoji miješanje

tih dvaju oblika, a da pojam »kazališta« oslobađam svih suženih konotacija.

Dječje kazalište izniklo je, naravno, iz nesputane dječje igre po pješčanim dinama na uobičajenoj temperaturi od oko 50 stupnjeva Celzijusovih, a bilo je usko vezano uz školski rad. Prosvjetni radnici Tonka i Danica Nola, Ante Vukić, Marija Adum, Sosten Čop, Jozo Botica i drugi počeli su okupljati djecu i stvarati dramske i plesne sekcije. Već 10. svibnja 1944. održana je prva priredba u natkritoj dvorani vojne kantine. Da bi djeca mogla vjerodostojnije plesati narodne plesove žene II logora pripravile su im nošnje: od ručnika nastale su suknjice, iz bojениh vreća nošnje, od vojničkih hlača i gunjeva napravljene su čizmice, a od šatorskih konopaca ispletene su čarape. Po vještini i dosjetljivosti, kostimografija bez premca u jednoj široko mišljenoj povijesti teatra. Tako je nastalo Pionirsko kazalište u El Shattu koje je tijekom jeseni i zime 1944/45. gostovalo u savezničkim logorima i gradovima Egipta, svugdje primamo s divljenjem da bi na taj način pridonosilo ugledu nove Jugoslavije.

Uz kratke igrokaze i recitacije, program Pionirskog kazališta temeljio se na folklornom plesu, pri kojemu je redovito najveći ushit izazivala izvedba plesa »Biranj«. Riječ je o teatraliziranoj prilagodbi plesa na derneku iz Kaštela u čijem su središtu nevjesta i mladoženja, plesalo se uz haromniku, a počinjalo pjesmom »Lipe li su mlade Kaštelanke«. Valjalo bi zamisliti naše male bodule i vlaje kako plešu »Biranj« u nošnjama od vreća i gunjeva podno kristalnih svijećnjaka palače Kraljevskog poljoprivrednog društva u Kairu, u zdanju poput onoga iz »Tisuću i jedne noći«, na priredbi u korist francuske ratne siročadi, pred diplomatskim korom savezničkih država, članovima Farukove kraljevske kuće i mnogobrojnim anglosaksonskim i galskim časnicima. Nespojivi svjetovi, platneni šatori u pustinji i sjaj ocvale kraljevine. Sve je to povezala kazališna igra, onako kako je to znala činiti u helensko, elizabetinsko ili koje drugo zlatno doba glumišta. Pionirsko kazalište El Shatta nije ugašeno odlaskom sa Sinaja. Ono je davalo priredbe u oslobođenoj domovini, na velikoj turneji od pozornice zagrebačkog Hrvatskog narodnog kazališta do one pred maršalom Titom. Sudbina se na čudan način poigrala sa članovima Pionirskog kazališta. Vraćajući se s gostovanja iz Čehoslovačke u veljači 1946. austrijske su ih vlasti zatočile u logor Kapfeberg! Ponovni boravak u logoru bio je srećom kratak, ali za djecu zacijelo neugodan kao i svako podsjećanje.

U okruđu dječjeg kazališta u El Shattu začasno mjesto pripada i kazalištu lutaka. Na poticaj dra Ive Medića koji je iz nuđe sam napisao svoj prvi i posljednji dramski tekst *Ljubomirov san*, prof. Sosten Čop napisao je nacrt pozornice i uprizorio taj lutkarski igrokaz iz života djece u logoru.

Nanovo se iskazala vještina naših drvodjelaca i krojača, a uz pomoć slikara Kljakovića i Nakića kulise i lutke »izgledale su kao prave«. Djeca i omladinci izveli su svoju lutkarsku premijeru u mjesecu veljači ili ožujku 1945. u dvorani Centralnog odbora zbjega, naravno, uz silno odobravanje djece u gledalištu. Potaknuti uspjehom prve predstave, pokretači kazališta lutaka nagovorili su skupinu nastavnika da priredi nove tekstove. Neki su prevodili igrokaze iz engleskog, drugi pravili prilagodbe poznatih proznih djela, a skupno je napisan i jedan izvorni tekst pod naslovom *Mala pionirka*. Međutim, već se zbjeg polako stao vraćati u oslobođenu domovinu i do nove predstave nikada nije došlo.

Rekoh, zbjeg u El Shattu okupio se posve sredinom mjeseca veljače 1944. Jedva mjesec dana kasnije u šapirografiranom glasilu Centralnog odbora *Naš list* našao se članak pod naslovom »Glumačku umjetnost treba učiti«, u kojemu se na pristupačan ali ipak stručan način obrazlaže pojam umjetnine i napose glumačke umjetnosti. Članak je potpisan inicijalima R. M. i krije, pogađate, Ranka Marinkovića, voditelja Odsjeka za kazalište. U rečenom članku pozivaju se »drugovi i drugarice koji se smatraju sposobnima« da pristupe prijamnom ispitu za glumački tečaj koji da će biti podijeljen na teorijski i praktički dio. Tečaj je i počeo s radom sa šezdesetak polaznika, no oni su se ubrzo osuli. Ipak, osnovana je kazališna družina pri Centralnom odboru zbjega, a svestrani Branko Kovačić uprizorio je Nušićevu jednočinku *Svetski rat*, preuzevši sam glavnu ulogu, dok je Ranku Marinkoviću dodijelio jednu epizodnu. Kovačić je režirao još nekoliko predstava, potpisujući se na režijskim knjigama umjetničkim i pomalo prijetećim imenom Ko-Bra, a koreografirao je i balete, pravio adaptacije, pa čak i skladao po potrebi. Samo kao pošalicu, citirat ću vam jedan olovkom pisani dokument, pohranjen u zagrebačkom Muzeju revolucije: »Drugarskom centralnom odboru Zbjega, 10. ožujka 1944. Zbog mojeg današnjeg istupa kao i nesporazuma, te neslaganja sa stanovištem C. O. Z. u raznim pravcima rada, a osobito zbog spora i po mom mišljenju skandala, koji je nastao nespretnošću i krivnjom C. O. Z. između Kazališne grupe i C. O. Z. oko čišćenja zahoda, te radi čega je Kazališna grupa kažnjena sramotnom kaznom oduzimanja

hrane iako grupa naporno radi i po danu i po noći, po 8—10 sati dnevno — ne mogu dalje da vršim dužnost upravnika Kazališne grupe C. O. Z. Uz drugarski pozdrav, Smrt fašizmu — Sloboda narodu, Branko Kovačić.« U povijesti svjetskog kazališta ovo je vjerojatno jedini slučaj da ravnatelj kazališta demisionira iz higijensko-sanitarnih razloga!

Pojavni oblici kazališta za odrasle u El Shattu bijahu raznovrsni. Tzv. »žive novine« isprva su imale prevagu, a spajale su obavijesnu, ideologijsku i scensko-umjetničku zadaću. Model im je moguće pojasniti na ovom primjeru. Tema jednih »živih novina« bila je Istra, pa je stoga najprije održano kraće predavanje o Istri, zatim je uslijedio skeč iz istarskog života, zatim zbarska recitacija o životu i borbi na tom našem poluotoku i naravno istarske pjesme. Iz najboljih dijelova programa po pojedinim logorima sklapale su se rajonske kulturne večeri i naposljetku postupkom odabira i »logorska kulturna večer« kojoj je znalo prisustvovati od 600 do 1000 posjetitelja. Uza svu razumljivu snažnu obojenost takvih programa domoljubnom propagandom, sačuvano je u rukopisu i ponešto tekstova koji na duhovit pa čak i ironičan način prikazuju isključivo logorsko svakodnevlje. Po svemu sudeći, neprispodobivo veći uspjeh i zavidnu umjetničku razinu izraza od kazališta postigli su pjevački zborovi, posebice onaj koji je vodio maestro Josip Hatze, o čemu svjedoče i hvalospjevni osvrti u savezničkom tisku.

Kao jedan vrlo osobit oblik teatralizacije u El Shattu valja spomenuti i procesiju s Križem. Naime, godine 1944. nacističke okupacijske vlasti zabranile su ovdje na Hvaru održavanje toga stoljećima starog vjerskog obreda. No, ona je ipak upriličena, i to na dalekoj pustinjskoj ploštini. Križonoše su birane po istim načelima kao i u domovini, tj. među žiteljima šest hvarskih župa. Pet postaja križnog puta obilježeno je u blagovaonicama vojničkog kruga, a šesti oltar bio je u šatoru-crkvi sv. Josipa. Na tom oltaru, uzgred rečeno, nalazili su se gipsani sv. Josip i Marija odjeveni u zagorske nošnje a partizanskim kapama sa crvenom zvijezdom na glavi, što je jedinstven slučaj simbioze političke i vjerske znakovnosti. Procesija s Križem dobila je potrepštine od savezničke uprave, među inim i 300 metara bijelog platna, 400 voštanica i 26 ferala na bambusovim štapovima. U tom cjelonoćnom obredu uoči Uskrsa sudjelovalo je 8000 vjernika i znatan broj engleskih i američkih vojnika. Da je ta ceremonija imala sva obilježja osobite vrste teatra, nije ni potrebno napose potkrepljivati.

Riječju, platnena staništa u sinajskom pijesku imala su svoj kazališni život, prilagođen uvjetima i potrebama, ali zacijelo maštovit, gibak i djelatan. Nitko mu ne može osporiti pripadnost našem svekolikom pučkom glumištu.